

УДК 785(07)+371.134

Олександр Розумович

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ-БАЯНІСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті висвітлюються особливості організації самостійної роботи студентів-баяністів у процесі фахової підготовки. У контексті окресленої проблеми автор розглядає питання, пов'язані із самосвідомістю, активізацією уваги, здібністю до самоаналізу та самооцінки, самоконтролю майбутніх виконавців-інструменталістів, психологічними та фізичними властивостями, які необхідні для успішного навчання гри на інструментах: інтерес, терпіння в роботі, пластичність нервової системи, спостереження. Особлива роль приділена музичному сприйманню, як важливій психологічній передумові успішної самостійної роботи студентів-баяністів. Важливе значення автор надає особливостям організації самостійної роботи студентів-баяністів у процесі фахової підготовки під керівництвом викладача та без його керівництва. Кожен з вказаних видів самостійної роботи характеризується особливостями стимулювання, планування, організації, контролю, коректування управління самостійною роботою.

Ключові слова: самостійна робота, фахова підготовка, студенти-баяністи, майбутні виконавці-інструменталісти.

The article describes the peculiarities of the organization of independent work of students-bayanists in the process of professional training. In the context of the above problem, the author considers issues related to self-awareness, activation of attention, the ability to self-examination and self-evaluation, self-control of future instrumentalist performers; psychological and physical properties that are necessary for successful learning of playing instruments: interest, patience in work, plasticity of the nervous system, observation. A special role is accorded to musical perception, as an important psychological premise for successful independent work of students-bayanists. The author pays special attention to the peculiarities of the organization of independent work of students-bayanists in the process of professional training under the direction of a teacher (motivation of independent work of students through explanation of educational requirements and development of cognitive interest, participation in conducting classes and organization of independent work in classroom classes, correction of stimulation, planning, organization, control of independent work during classes) and without his guidance. Each of these types of independent work is characterized by features of stimulation, planning, organization, control, adjustment of management of independent work.

Key words: independent work, professional training, students-bayanists, future performers-instrumentalists.

В умовах сучасних змін, що відбуваються у вищій школі, стає актуальною розробка нової концепції освіти. Нова освітня парадигма розглядає як пріоритет інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку. Якщо колишні концепції були розраховані на такі символи навчання, як знання, вміння, суспільне виховання, то символами нового погляду на освіту стають компетентність, ерудиція, індивідуальна творчість, самостійний пошук знань і потреба їх вдосконалення, висока культура особистості.

Формування внутрішньої потреби до самонавчання стає і вимогою часу, і умовою реалізації особистісного потенціалу. Здатність людини існувати на рівні, адекватному його претензіям на високе положення в суспільстві, цілком залежить від його індивідуальної участі в самостійному процесі освоєння нових знань. Тому однією з цілей професійної підготовки фахівця є необхідність дати студенту міцні фундаментальні знання, на основі яких він зміг би навчатися самостійно в потрібному йому напрямку.

Рішення задач сучасної освіти неможливе без підвищення ролі самостійної роботи студентів над навчальним матеріалом, посилення відповідальності викладачів за розвиток навичок самостійної роботи, за стимулювання професійного зростання студентів, виховання їх творчої активності та ініціативи.

Проблеми стимулювання розумової самостійної діяльності студентів у процесі навчання здавна привертала увагу багатьох представників педагогічної думки: Я. Коменського, Й. Песталоцці, А. Дістервега та ін. Так, дидактичне кредо А. Дістервега знайшло чіткий вияв у таких рекомендаціях педагогам: «Спонукай його (учня) переробляти матеріал, укоріни це йому настільки у звичку, щоб він не умів діяти інакше, відчував себе неспокійним коли це не відбувається; щоб він мав у цьому внутрішню необхідність. Подібно тому, як ніхто не може за нього, тобто з користю для нього, їсти, пити та перетравлювати їжу, так ніхто інший не може ні в якому відношенні бути його замісником. Він має всього досягнути сам» [9, с. 168]. Методиці навчання гри на музичних інструментах у вищих навчальних закладах присвятили свої дослідження І. Алексєєв, Ю. Бай, М. Давидов, В. Кузовлев, І. Любомудрова, Л. Щапов. Роль та місце самостійної роботи підкреслили у своїх наукових працях Л. Баренбойм, Б. Кременштейн, Г. Ципін. Проте, організаційно-методичні принципи самостійної роботи та її значення при виконанні домашніх завдань є недостатньо вивченими, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – дослідити форми та методи самостійної роботи студентів-баяністів у процесі фахової підготовки у вищому навчальному закладі.

Проблема самостійної роботи студентів-баяністів у процесі фахової підготовки перш за все вимагає розгляду питань, пов'язаних із самосвідомістю, активізацією уваги, здібністю до самоаналізу та самооцінки,

самоконтролю майбутніх виконавців-інструменталістів.

Як відомо, однією з основних психологічних передумов активної самостійної роботи студента-баяніста є висока самосвідомість, яка формується поступово, шляхом пізнання самого себе. Розглянемо три категорії самопізнання студентів, яке приводить до певного відношення особи до своїх недоліків і позитивних сторін. Так, одні студенти, усвідомлюючи позитивне в собі, разом з тим критикують власні недоліки. Таке відношення допомагає в самостійній роботі, активізує її. Інші миряться з власними недоліками, проявляють самозадоволення у зв'язку з оцінкою своїх позитивних рис. І, нарешті, до третьої категорії відносяться студенти, які не помічають у собі нічого хорошого, а бачать лише негативне, вважаючи себе нездібними. Останні дві групи, природно, не можуть самостійно працювати з повною віддачею. Тому в процесі роботи з представниками цих груп слід прагнути до самовиховання.

З самовихованням тісно пов'язані питання активізації уваги. Увага, як психічне явище, завжди включена в діяльність та пізнавальні процеси, відображає інтереси, спрямованість особи. В процесі самостійної роботи необхідна активізація індивідуальної, свідомо регульованої уваги, тобто зосередження її на своєму завданні. Робота при зниженій увазі мало-продуктивна за якістю і час виконання її збільшується. Важливий бік самовиховання – здібність до самоаналізу та самооцінки, які дозволяють правильно визначити ситуацію, вчасно скоригувати свою роботу, змінити поведінку, намітити головні лінії для самоосвіти. Важливе значення мають також навички самоконтролю та постійне спостереження за власною роботою, роботою товаришів, вміння знайти свої помилки й помилки інших учасників навчально-виховного процесу.

Самоконтроль як механізм психічної регуляції може і повинен бути активно засвоєний завдяки контролю інших людей і власному контролю діяльності оточуючих. Таке педагогічне узагальнення обґрунтоване відомим психологом О. Леонтьєвим: «вищі специфічні людські психологічні процеси можуть виникнути лише у взаємодії людини з людиною, тобто як інтрапсихологічні, і тільки потім починають виконуватись індивідом самостійно. При цьому деякі з них втрачають далі свою вихідну форму, перетворюючись в процеси інтерпсихологічні».

З психічних та фізичних властивостей, необхідних для успішного навчання гри на інструментах, першорядне значення мають інтерес, терпіння в роботі, пластичність нервової системи, яка проявляється у здібності з відносною легкістю трансформувати вироблені навички, спостереження. Поряд із спостереженням слід розвивати здібність до самоспостереження. Ми маємо на увазі спостереження не тільки за зовнішньою стороною своїх рухів, але й виконавськими відчуттями, розподілом часу, емоційністю та іншими психічними процесами. Без такого самоспостереження неможливий вибір правильного, неможливі пошуки кращого, бо в

кінцевому результату без самоспостереження немає самопізнання. Особлива складність самоспостереження полягає в тому, що об'єкт спостереження та суб'єкт об'єднані в одному організмі, в одній психіці.

Важливий момент самостійної роботи студентів-баяністів – виховання здібності до активної переробки сприйнятого і узагальнень, що визначаються як ініціатива.

Особливу роль в системі психологічних передумов успішності самостійної роботи студентів-баяністів відіграє загострене сприймання музичних творів. Дослідження видатних психологів, музикознавців Л. Виготського, Є. Назайкінського, П. Якобсона, О. Костюка, В. Медушевського, Б. Теплова та ін., вказують на те, що глибина і тонкість музичного сприймання залежить від музично-слухового досвіду особи, який формується як специфічна надбудова над загальним життєвим досвідом. Для сформованого музично-слухового досвіду характерна здібність до диференційованого слухання інтонації, усвідомлення логічних взаємозв'язків між елементами музичної мови. Плодотворність самостійної роботи студентів багато в чому залежить від здатності чути і узагальнювати інтонацію, вслуховуватись у звучання всієї тканини фактури твору. Інтонація осмислення засобів виразності сприяє підсиленню уваги до виконавсько-звукового боку твору.

Самостійна робота як цілеспрямована пізнавальна діяльність студентів пронизує всі види навчальних занять у вузі. Логічно виділити самостійну роботу студентів-баяністів під керівництвом викладача та без його керівництва. Керівництво самостійною роботою студентів з боку викладача може здійснюватись як на аудиторних заняттях, так і в процесі позааудиторної самостійної роботи. Кожний з вказаних видів діяльності характеризується особливостями стимулювання, планування, організації, контролю, коректування управління самостійною роботою, про що свідчить запропонована нами класифікація за характером управління нею з боку викладача:

1) *Під безпосереднім керівництвом викладача:* викладач мотивує самостійну роботу студентів шляхом пояснення навчальних вимог і розвитку пізнавального інтересу в процесі спілкування зі студентами класу; викладач планує свою діяльність по керівництву самостійною роботою студентів та самостійну роботу студентів на аудиторних заняттях; викладач особисто бере участь у проведенні занять і організовує самостійну роботу студентів на аудиторних заняттях; викладач організовує контроль самостійної роботи студентів і врахування її результатів при проведенні аудиторних занять; викладач коректує стимулювання, планування, організацію, контроль самостійної роботи студентів в ході аудиторних занять.

2) *При опосередкованому керівництві викладача:* викладач мотивує позааудиторну самостійну роботу студентів шляхом пояснення навчальних вимог з допомогою методичного забезпечення навчання; викладач організує

поза аудиторну самостійну роботу студентів з допомогою методичного забезпечення навчання; викладач методично забезпечує самоконтроль студентів, організує контроль виконання завдань на самостійну позааудиторну роботу; викладач коректує стимулювання, планування, організацію, контроль самостійної роботи шляхом зміни методичного забезпечення.

3) *Без керівництва викладача*: студент самостійно ставить собі навчальне завдання на основі усвідомлення необхідності набуття додаткових знань та навичок і наявності пізнавального інтересу; студент самостійно планує та організовує свою навчальну роботу; студент самостійно контролює свою навчальну діяльність, викладач враховує її результати в якості додаткових даних про навчальну діяльність студентів; студент коректує планування, організацію та самоконтроль своєї навчальної роботи.

У процесі позааудиторної самостійної роботи студентів-баяністів під керівництвом викладача ефективними є такі форми та методи: бесіди, дискусії на зібраннях класу, вирішення педагогічних завдань, створення творчих груп, консультації та інше. На наш погляд, необхідним є також спеціальні заняття самостійної роботи студентів класу під керівництвом викладача, особливо для студентів першого курсу.

Особливо корисні консультації, спрямовані на випереджаюче сприймання навчального матеріалу. Їх мета – попередити відставання окремих студентів, вирівняти рівень інструментальної підготовки в цілому і у вивченні будь-якого розділу курсу. Викладач знайомить студентів з виконавськими проблемами, які повинні розглядатись, готує до сприймання та засвоєння нового навчального матеріалу. Крім цього, викладач може проводити консультації, орієнтовані на вироблення вмінь застосовувати одержані знання для вирішення виконавських завдань, а також консультації з найважчих для самостійного вирішення питань по виробленню конкретних вмінь (здійснювати виконавський аналіз творів, вільно читати з аркуша, транспонувати твори тощо).

Ефективною формою самостійної позааудиторної роботи студентів-баяністів може стати ведення «літопису цікавих думок». Ця форма дає можливість зрозуміти чинники розвитку виконавства на народних інструментах, закономірності й тенденції формування методики гри на будь-якому інструменті. Так, розглядаючи проблеми розвитку виконавських навичок баяніста, можна використати такі висловлювання видатних виконавців: «Рука повинна під час роботи відчувати фізичне задоволення, як слух «повинен відчувати естетичну насолоду» [8]. «Під час своєї гри, – відзначала видатна піаністка і педагог О. Єсіпова, – весь час до неї прислухайтесь, так, ніби ви слухаєте чужу «гру і повинні її критикувати» [3]. Ці висловлювання покликані допомогти студентам з'ясувати, що процес самостійної роботи повинен бути максимально усвідомлений, а його необхідною умовою стане негайне усунення недоліків.

Розглянемо ще одну форму самостійної роботи студентів. Мова йде

про алгоритм самопідготовки, призначення його – ознайомити з елементарними навичками наукової організації навчальної праці. Алгоритми можуть бути складені за конкретними темами програми спеціального інструменту або втілювати в собі матеріал всього курсу, тобто вони являють собою систематизовані завдання, виконання яких пов'язано з вивченням додаткового музичного матеріалу, вироблення самостійної роботи над творами.

Наводимо приклад алгоритму самопідготовки в процесі роботи над аплікатурою технічно ускладненої фактури: проаналізуйте емоційно-образний зміст твору, його архітектоніку; виділіть окремі музичні фігурації, які мають ідентичну структуру і вимагають однакової аплікатури; проаналізуйте інтонаційну структуру секвенційної ланки, визначте найбільш раціональний варіант аплікатури, здатний забезпечити ритмічність мускульного «дихання» і автоматизм рухів; розкладіть гамоподібні пасажі на однопозиційні побудови, відпрацюйте кожну, потім складіть «монтаж» цілого.

Виконання музичних творів вимагає постійного вдосконалення володіння різними видами технічної майстерності – від звуковидобування, вміння застосовувати необхідний артикуляційний прийом, свободи виконавського апарату – до різноманітних технічних навичок, таких, як точність, скоординованість рухів. Найдієвишим засобом оволодіння комплексом технологічних навичок, досягнення стійкого ритму, чіткості є вивчення гам, вправ та етюдів.

Самостійна робота студента-баяніста над гами вимагає, насамперед, концентрації уваги на досягнення максимально чіткої та рівної рухливості пальців, легкості звучання. Це, в свою чергу, залежить від стану всього виконавського апарату – пальців, кисті, м'язів передпліччя, плеча, спини, тому дуже важливо те, що в процесі руху по клавіатурі вниз баяністу допомагає природня вага руки, в процесі руху вгору долається опір від вагового навантаження руки. Ретельно підібрані вправи відкривають можливість швидше входити у виконавський стан і подолати конкретні труднощі різних у жанровому плані творів.

У самостійній роботі над етюдами рекомендується сповільнений темп прочитання тексту, вслуховування в інтонацію з метою «закласти твердий психологічний фундамент» (Г. Коган) для подальшої гри, виконання одного і того ж фрагменту із збільшенням та зменшенням сили звуку, багаторазове повторення складних епізодів з метою вироблення автоматизації рухів, їх раціоналізації, послідовне застосування дроблень одиниці пульсації, технічних перегруповань. Потрібно постійно пам'ятати про художню виразність виконання, не допускаючи перетворення технічних місць з музичної мови в набір звуків, про застосування мисленнєвого виконання тих чи інших технічно ускладнених фрагментів, проконтрольованих внутрішнім слухом.

В процесі самостійного освоєння музичного твору перед студентом

стоять такі завдання: виявити ідейно-образний зміст твору, знайти необхідні художні засоби для виразу цього змісту, вдосконалювати виконавську техніку, організувати запам'ятовування музичного тексту, підготувати твір до концертного виступу.

Для розкриття змісту, створення внутрішнього слухового образу, розуміння основних завдань виконання, студенту-баяністу в процесі самостійної роботи необхідний цілісний аналіз твору. Цей метод теоретичного осмислення твору передбачає розгляд його в зв'язку з іншими явищами, тобто співставлення з іншими творами, вивченням стилю композитора, знання загальних соціокультурних умов створення твору. Інколи твір буває надто складним, тоді потрібно застосувати формально-структурний аналіз. Цей аналіз передбачає характеристику засобів музичної виразності. Отож, після загального теоретичного аналізу студенту необхідно визначити архітектуру і охарактеризувати засоби виразності.

Під час самостійної роботи над музичним твором студент повинен виділити технічно ускладнені фрагменти, визначити в чому полягає складність, перевірити аплікатуру, продумати вправи, які сприяли б технічному освоєнню цих труднощів. На наш погляд, найефективнішим в даному випадку є застосування методу мисленого «програвання» цих фрагментів. Крім цього, важливо, щоб студент спеціально вчив напам'ять твір, починаючи з розбору тексту. Для більш ефективного запам'ятовування нотного тексту студент під час самостійної роботи може використати такі прийоми: мислене «програвання», вичленування фрагментів та їх аналіз, аналіз гармонійних зворотів, повторності тематичного матеріалу, будови частин і всього твору в цілому.

Художньо довершене виконання неможливе без вироблення рухово-ігрового автоматизму, який досягається шляхом стабільного виконання в сповільненому темпі під контролем свідомості. Але головним на цьому етапі роботи над твором є спрямування уваги на цільність музично-інтерпретаційної концепції. Цьому, певною мірою, в процесі самостійної роботи студента, сприяє записування свого виконання на спеціальний пристрій, що відкриває можливість давати оцінку виконання за такими параметрами: відношення до нотного тексту (дотримування авторських вказівок), фразування (осмислене, виразне членування мелодії, музичної мови), динаміка (яскрава передача динамічного розвитку твору), чуття форми (відповідність ідейно-образного змісту формі твору), елементи власної інтерпретації (вільне виконання, емоційне відношення до музичного твору), технічне володіння інструментом (вільне володіння інструментом, невимушеність рухового процесу), темпо-ритмічна організація твору (точне відтворення темпу, ритмічного рисунку, прийомів агогіки).

Все вищесказане стосовно самостійної роботи студентів у класі баяна може знайти своє схематичне відображення в моделях освоєння того чи іншого жанру твору. Для прикладу розглянемо сонатну форму, яку можна

віднести до ряду найскладніших для самостійної роботи студентів форм. Численність співставлень, музичних образів, думок, їх розвиток часто приводить не лише до простого відтворення окремих тем, але й до їх роздрібненості, оскільки при виконанні втрачається відчуття цілого. А між тим сонатна форма – це свого роду драматургічна композиція, де все взаємозв'язане, підкорене змісту. Тому, приступаючи до самостійної роботи над твором сонатної форми, необхідно мати чітке уявлення про структуру, зробити аналіз, вияснити характер викладених тем, образів та їх взаємозв'язок. Викладач може допомогти студенту, запропонувавши йому модель-схему для самостійного освоєння твору сонатної форми. Наводимо зразок такої моделі.

1. Ознайомлення з музичним твором: програвання твору в цілому, прослуховування твору в запису, мислене прочитання тексту, ознайомлення з творчістю композитора.

2. Розучування твору: детальне ознайомлення з нотним текстом твору, розбір авторських та редакторських позначень темпу, динаміки, артикуляції, характеру виконання тощо, точне відтворення авторського тексту. Аналіз твору: визначити структуру, відмітити контрастне співставлення чи протиставлення основних тем, вказати характер кожної теми, структуру, гармонічну чи мелодичну мову, відзначити зміни тем в репризі. Проаналізувати розробку. Визначити характер розробки тем, звернути увагу на розвиток мелодичних ліній, тональний план. Визначити в ускладнених фрагментах аплікатуру, виділити ці фрагменти і визначити, які прийоми необхідно використати для їх усунення. Продумати вправи, які сприяли б освоєнню технічних труднощів: вчити твір фрагментарно, вслуховуватись в інтонаційний розвиток тем, працювати над оволодінням певними технічними прийомами, зв'язуючи їх з особливостями музичного образу, намітити виконавський план твору. Вияснити виражальну сторону твору: темп, характер всього твору. Продовжувати роботу над технікою руху міха, прийомами звуковидобування, спеціально вчити напам'ять. Застосовувати методи: мислене програвання твору, вичленування ускладнених фрагментів, аналіз гармонічної мови, виражальних особливостей, будови тем. Вміти починати грати з «опорних» моментів.

3. Заключний етап роботи: вияснити художні позитивні якості твору, логічність форми, зв'язок художніх засобів з художнім змістом, мислено «програти» весь твір у цілому, додати у виконання агогічні і динамічні відтінки, обґрунтувати власну інтерпретацію.

Отже, самостійна робота студентів-баяністів – один з найважливіших факторів підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Розглянуті питання, починаючи від психолого-педагогічних основ і самостійної роботи над музичними творами та інструктивним матеріалом, відіграють провідну роль у системі й розробці даної проблеми.

У практичній діяльності викладачів з фаху (баян) керівництво

самостійною роботою студентів не може здійснюватись без зв'язку з вирішенням завдань, які впливають з методики проведення індивідуальних занять, організації виконавської та науково-дослідницької роботи студентів, розвитку їх музично-творчих здібностей, активізації творчої діяльності та емоційно-ціннісного відношення до дійсності.

Подальші дослідження ми вбачаємо в аналізі сучасного наукового фонду щодо проблеми організації самостійної роботи студентів-баяністів у процесі фахової підготовки на рівні змісту, форм і методів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимов Ю. Некоторые проблемы теории исполнительства на баяне / Ю. Акимов. – М. : Сов. Композитор, 1980. – 106 с.
2. Бай Ю. Н. Работа баяниста над развитием техники леджьеро / Ю. Н. Бай. – Запорожье : Госпединститут, 1982. – 16 с.
3. Беркман Т. Л. А. Н. Есипова: жизнь, деятельность и педагогические принципы / Т. Л. Беркман. – М.-Л. : изд-во и типолитограф. Музгиза, 1948. – 144 с.
4. Браудо И. Артикуляция / И. Браудо. – Л. : Музгиз, 1973. – 195 с.
5. Власов В. Способы исполнения штриха на баяне / В. Власов. – Одесса : Конс., 1980. – 20 с.
6. Давыдов М. Основы формирования исполнительской мастерности баяниста М. Давыдов. – К. : Муз. Украина, 1983. – 72 с.
7. Липс Ф. Искусство игры на баяне / Ф. Липс. – М. : Музыка, 1985. – 153 с.
8. Метнер Н. К. Повседневная работа пианиста и композитора / Н. К. Метнер. – М. : Гос. муз. изд-во, 1963. – С. 35.
9. Цыпин Г. М. Обучение игре на фортепиано / Г. М. Цыпин. – М. : Просвещение, 1984. – 176 с.